

DOI: 10.55643/ser.3.49.2023.507

Інна Шевчук

д.н.держ.упр., завідувач науково-дослідної частини, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Хмельницький, Україна;
e-mail: innashevchuk555@gmail.com
ORCID: [0000-0001-9062-8907](https://orcid.org/0000-0001-9062-8907)
(Corresponding author)

Леся Омельчук

к.е.н., доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Хмельницький, Україна;
ORCID: [0000-0003-4174-1107](https://orcid.org/0000-0003-4174-1107)

Received: 27/06/2023

Accepted: 31/08/2023

Published: 18/09/2023

© Copyright
2023 by the author(s)

This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons CC-BY 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ СФЕРИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ОБМЕЖЕНОСТІ РЕСУРСІВ У КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

АНОТАЦІЯ

У дослідженні відзначено, що нові виклики та загрози формують нові вимоги до процесу формування та реалізації державної політики у сфері економічної безпеки в умовах обмеженості ресурсів у контексті сталого розвитку країни й, відповідно, категорія «економічна безпека» перебуває в нерозривному зв'язку з категоріями «конкурентоспроможність» та «економічна стійкість». Зазначено, що оптимальними формами забезпечення економічної безпеки у важкопрогнозований період є економічна кооперація та економічний патронат. Наголошено, що національна економіка в умовах сьогодення потребує певної мілітаризації з максимально ефективним використанням міжнародної економічної допомоги за напрямками: реконструкція (відновлення) ключових об'єктів інфраструктури, застосування нових технологій відновлення базових галузей народного господарства, навчання / наймання антикризових менеджерів та спеціалістів із кібербезпеки тощо. Зокрема фрагментарність та непослідовність державної політики в економічній сфері, відсутність чітко окресленої дорожньої карти призводять до спотворення системи заходів детінізації економічних відносин. Автором акцентовано увагу, що формування та реалізація політики сталого розвитку й під час війни, і в післявоєнний час потребує чітко сформованої візії подальшого розвитку стратегічно важливих галузей економіки, протидії деструктивних впливів ендегенного та екзогенного характеру, проведення систематичного моніторингу якості виконання плану заходів стратегічних документів у досліджуваній сфері з метою забезпечення стійкості економічної системи з урахуванням зміни парадигми дослідження економічних процесів. Резюмовано, що системний аналіз та оцінка стану сфери економічної безпеки держави слугують базисом стратегічних документів для органів публічної влади, проте нормативне забезпечення потребує доопрацювання.

Ключові слова: економічна безпека, політика сталого розвитку, ресурси, системний аналіз

JEL Класифікація: Q32

ВСТУП

Затяжна світова економічна криза, загрозлива політико-економічна та соціально-екологічна ситуація, воєнні дії, сировинна орієнтованість національної економіки не дають змоги забезпечити економічну стійкість держави поряд із появою нових викликів і загроз, у тому числі й для сфери економічної безпеки. Проте активні глобалізаційні процеси у світовому господарстві формують нові виклики та загрози для країн, що потребує формування та реалізації виважено, стратегічно продуманої державної політики у сфері національної безпеки з метою якнайповнішого використання потенціалу національної економіки, реалізації програм та проєктів економічного розвитку й створення умов для покращення інвестиційного клімату тощо.

Забезпечення економічної безпеки держави визначається рівнем економічної безпеки її складових (суб'єкти господарювання, галузі народного господарства, ком-

плекси, регіони тощо) та є можливим за умов наявності достатнього обсягу ресурсів і сприятливих умов для економічного зростання, проте реалії сьогодення змушують шукати нові шляхи не тільки розвитку. А для України на-самперед – стабілізації національної економіки й під час війни, і в повоєнний період.

Воєнні дії на території України, розпочаті росією 2014 року, та масштабне вторгнення в лютому 2023 року призвели до суттєвих економічних утрат (тимчасова окупація частини територій, утрата частини великих об'єктів промисловості, руйнація об'єктів критичної та цивільної інфраструктури, збільшення статей видатків Державного бюджету на оборону та соціальну підтримку вимушено переміщених осіб тощо), які вкрай несприятливо вплинули на бізнес-клімат України, спричинили значну девальвацію національної грошової одиниці тощо.

Невизначеність та непрогнозованість ситуації ускладнюють суттєво формування й реалізацію державної політики у царині економічної безпеки та потребують нових безпекових механізмів і диверсифікації заходів щодо забезпечення економічної стійкості.

Таким чином, функціонування національної економіки в особливий період зокрема має бути спрямоване на ефективне функціонування галузей економіки України, конкурентоспроможності суб'єктів господарювання на внутрішньому та зовнішньому ринках. Крім того, зростають роль і значення чинників економічної стійкості держави в умовах обмеженості ресурсів.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Аналіз наукових праць обраної тематики засвідчив потребу ґрунтовного системного дослідження способів і шляхів забезпечення економічної безпеки держави в контексті політики сталого розвитку за умов обмеженості енергетичних ресурсів та враховуючи стохастичний характер зовнішнього середовища. Пирожков С. І. відзначав, що успішна економіка є базисом цивілізаційної суб'єктності країни, а тому стає важливим елементом стратегії національної стійкості... енергетична стійкість... потребує... ефективної енергетичної політики України в контексті усвідомлення актуальних загроз і викликів, а також можливостей протидіяти їм [18, с. 9]. Вінник О. М., виділяючи функції держави щодо здійснення нею державного регулювання та управління в економічній сфері, а саме соціальну, антимонопольну, підтримки та забезпечення безпеки підприємництва, гуманітарну та контрольну, наголошує на актуальності співпраці у форматі «державо-бізнес-суспільство», збалансуванні публічних і приватних інтересів у складних умовах життєдіяльності суспільства та держави [9, с. 24-25]. Преборський В. А., Сметанюк О. А., Кругляк С. О. відзначають кореляційний зв'язок між зазначеними категоріями, оскільки чим вищий рівень стійкості економічної системи, тим вищий рівень економічної безпеки [20, 23]. Ляшенко О. М. погоджується з пріоритетністю категорій «стійкість» і «безпека» для кожного рівня економічної безпеки (державний, регіональний, місцевий та окремого суб'єкта господарювання) і акцентує увагу, що стійкість – процес дискретний і потребує ефективних управлінських дій [14].

Ганор М. та Бен-лей Й. звертають увагу, що стійкість є здатністю розкривати внутрішній потенціал, знаходити приховані ресурси з метою забезпечення адаптації та гнучкості [-]. Зон С. та А. Фішер пов'язують стійкість із адаптивністю [1], Дж. Маянга визначає економічну стійкість як здатність системи приймати зміни й зберігати свій стан [4]. Резнікова О. розмежовує категорії «стійкість» і «безпека», зазначаючи що суб'єкти й об'єкти стійкості не є жорстко розмежованими [24], Гілберт С. стійкість визначає як здатність швидкого повернення до попереднього стану в найкоротші терміни [2].

Ми поділяємо думку науковців про стійкий зв'язок між категоріями та вважаємо, що саме економічна стійкість забезпечення економічної безпеки є ключовою умовою її досягнення та поєднує в собі здатність об'єкта зберігати характеристики й параметри під час функціонування з урахуванням цілей та впливів екзогенного й ендогенного характеру. Циклічність управління все ж призводитиме до досягнення точки біфуркації, що спричинятиме зміну організаційної структури об'єкта та порушення загального стану рівноваги. Стрибкоподібний (відповідно до етапу життєвого циклу об'єкта) характер розвитку системи може слугувати передумовою переходу на вищий рівень розвитку, де встановлюється так звана динамічна рівновага як свідчення якісного поступального розвитку. Це стає можливим за умови зміни процесів пристосування (адаптації) на гнучкість до мінливих умов середовища й формування нових характеристик об'єкта як системи.

Світові енергетичні кризи 1973 та 1979 років і обмеженість природних ресурсів актуалізували потребу дослідження сутності, передумов виникнення та шляхів забезпечення економічної стійкості держави. Посилений науковий інтерес до економічної стійкості сприяв виокремленню окремої дисципліни «ecosestate» щодо вивчення економічної стабільності держави через дослідження стійкості зав'язків і стану окремих структурних елементів економічної системи держави (регіонів, територій, галузей, суб'єктів господарювання) та забезпечення такого стану економічних

ресурсів, що сприятиме стійкому економічному розвитку держави в майбутньому. Так Ю. М. Харазішвілі та В. І. Ляшенко зауважили необхідність ґрунтовного дослідження стійкості економіки, зокрема здійснили дослідження індексів стійкого розвитку промисловості України [29]; О. С. Власюк акцентував увагу на потужному взаємозв'язку конкурентоспроможності та економічної безпеки [7, с. 141-154]. Схожу позицію мав І. В. Мунтян, оскільки головним критерієм економічної безпеки держави визначав конкурентоспроможність національної економіки [15].

Побережець О. В., Макаревич Г. В. трактували конкурентоспроможність національної економіки як «здатність економічної системи забезпечувати за будь-якого впливу внутрішніх та зовнішніх чинників соціально-економічну оптимальність, яка проявляється у високому суспільному ефекті. Її характеризують з позицій таких підходів: ресурсного (наявність, обсяг та якість ресурсів країни таких, як: капітал для інвестування, кваліфікація людських ресурсів, наявність природних ресурсів, економіко-географічне положення країни, технології); факторного (темпи зростання національної економіки, що впливає на місце країни на світових ринках); рейтингового (відображення стану економіки за допомогою макроекономічних показників, а саме експортний потенціал, рівень цін, рівень життя, валові інвестиції та ін)» [19]. Цибульська Е. І. відзначала, що «національна конкурентоспроможність країни – об'єктивний процес, що ... конкурентоспроможність вимагає постійного моніторингу і підтримки на відповідному рівні шляхом розроблення й упровадження коригувальних впливів у рамках державної політики, стратегії компаній ... конкурентоспроможність країни безпосередньо залежить від рівня конкурентоспроможності вітчизняних компаній і вироблених ними товарів, що користуються попитом як на міжнародному, так і на національному ринках ... міжнародна конкурентоспроможність економіки в рамках економічної політики розглядається як центральна проблема і найважливіший інструмент підвищення рівня життя і поліпшення суспільного добробуту» [131, с. 148]. Ключовими індикаторами конкурентоспроможності держави є рівень матеріального добробуту населення, інвестиційна привабливість та ефективність управління народно-господарським комплексом. Череп О. Г., Курдупа В. С. визначають, що «високий рівень національної конкуренції визначає зростаючі можливості для залучення інвестицій у країну, передачі технологій, розширення присутності на ринку та підписання нових торгових контрактів для будь-якої країни. І навпаки, низькі рейтинги та відгуки служать індикаторами недооцінки з боку урядів певних країн та необхідності стимулювання покращення національного середовища» [27, с. 31-32]. Богуш Л. Д. зауважує, що в післявоєнний період суттєво загостряться економічні диспропорції, зокрема «незворотна втрата виробничих потужностей (від окремих підприємств до цілих ланок спеціалізації в низці регіонів), вимушене зволікання з відновленням містоутворюючих суб'єктів господарювання і галузей спеціалізації через брак інвестицій; звуження, втрата доступу до звичних виробничих ресурсів і логістичних схем, а також внутрішніх і зовнішніх ринків збуту; погіршення показників загального і структурного безробіття, в т. ч. спричиненого дестабілізацією, згоранням територіальних господарських підсистем, вимушеною міграцією, зниженням життєвого рівня робочої сили (а відтак – зменшенням витрат на професійне відтворення), фізичним знищенням, декваліфікацією вагової частки працездатного населення» [8, с. 20]. Конкурентоспроможність країни характеризується існуючими в ній механізмами формування умов і ресурсів, які сприяють виконанню завдань національної безпеки, розвитку економіки та покращенню життя людей. Держава, яка має неекономічні інституції, такі ж ефективні, як економічні, як-от політичні та культурні (з огляду на їхній вплив на економічні процеси всередині країни), може розглядатися як конкурентоспроможна та має величезний потенціал не лише для конкурентної переваги на глобальному ринку, але також має переваги, пов'язані з бездоганним функціонуванням політичної, культурної та соціальної систем.

Конкурентоспроможність національної економіки держави спрямована на забезпечення сталого розвитку держави й суспільства. Базисом дослідження теорії про сталий розвиток стали праці членів Римського клубу (Дж. Форестера, В. Беренса та інших), які в 70-х роках ХХ століття в праці «Межі зростання» відобразили об'єктивну потребу дослідження теорії «сталий розвиток» і формування державної політики з урахуванням ключових принципів такого розвитку. Сьогодні переважна більшість науковців розглядає категорію «сталий розвиток» на базі системного та процесного підходів у контексті аналізу раціонального використання природних ресурсів, функціонування моделі економічного розвитку держави, стану соціальної та екологічної сфери й стратегії розвитку держави з урахуванням існуючих та потенційних загроз і викликів. Погоджуємося з Л. Скутару, що сталий розвиток потребує побудови нової парадигми економічного розвитку держави на засадах інтегративного підходу для забезпечення стабільного функціонування та узгодженості цілей у різних царинах життєдіяльності суспільства й держави [5]. Гринів Л. підтримує позицію науковця, визначаючи сталий розвиток як процес забезпечення сталого функціонування еколого-економічної системи [11]. Шубравська О. досліджувану категорію трактує як баланс економічних та соціальних процесів поряд із захистом довкілля [33]. Захарченко О. В. при дослідженні сутності та принципів сталого розвитку зауважив, що базою є системний підхід при моделюванні сценаріїв розвитку [12]. Чернік С. Д. визначає сталий розвиток як «взаємодію людини і природи на засадах збалансованості та взаємозалежності, яка передбачає раціональне та ефективне споживання природних ресурсів [28].

Христенко Г. М. зауважує, що «конкурентоспроможність аграрної продукції значною мірою залежить від забезпеченості, якісного стану й ефективного використання природних і трудових ресурсів, капіталу. Слід зазначити, що з розвитком науково-технічного прогресу конкурентоспроможність почали визначати фактори вищого рівня, а саме науковий, кадровий, інтелектуальний, інноваційний потенціал країни, рівень розвитку інфраструктури тощо... конкуренції відведена роль рушійної сили розвитку аграрного сектора економіки, оскільки вона містить у собі потужні стимули до застосування нової техніки і технологій, що забезпечують зниження витрат виробництва, поліпшення якості продукції, досягнення високих результатів господарювання і створюють підприємствам значні переваги перед конкурентами на внутрішньому та зовнішньому ринках» [30].

Українські реалії суттєво вплинули на концепцію національної стійкості України в контексті пошуку альтернативних шляхів реагування на виклики й загрози, ухвалення стратегічно орієнтованих рішень для вирішення безпекової дилеми. Потенціал громадянського суспільства є важливим фактором безпеки, поступальний розвиток якого потребує посилення залучення громадськості до вираження та ухвалення державних рішень не декларативно, а практично, забезпечуючи контроль за об'єктами безпеки й захисту. Гантер М. звертає увагу, що рівень довіри населення України до інститутів громадянського суспільства і волонтерів вищий, ніж до державних інституцій [3]. Резнік О. наголошує на необхідності громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів [26]. Потужний волонтерський рух та потенціал самоорганізації суспільства дозволили організувати потужну коаліцію разом із державними інститутами безпекової сфери.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

Мета – теоретичне обґрунтування впливу обмеженості ресурсів на стан економічної безпеки держави в контексті політики сталого розвитку. Для досягнення окресленої мети необхідно виконати такі завдання: установлення взаємозв'язку та взаємозалежності між означеними в дослідженні категоріями; аналіз стану паливно-енергетичного й агропромислового комплексів для визначення тенденцій розвитку; дослідження проблемних питань означеної сфери в сучасних умовах.

МЕТОДИ

У дослідженні використано такі методи: метод синтезу – для визначення сутності економічної стійкості, сталого розвитку та конкурентоспроможності; порівняльний метод – для дослідження рівня конкурентоспроможності України порівняно з іншими країнами світу; метод статистичного аналізу – для дослідження тенденцій у паливно-енергетичному й агропромисловому комплексах; метод узагальнення – для підсумовування результатів дослідження.

РЕЗУЛЬТАТИ

Стохастичність і змінність зовнішнього та внутрішнього середовищ держави актуалізують питання економічної стійкості та економічної безпеки. Категорія «економічна безпека» перебуває в нерозривному зв'язку з категоріями «сталі розвиток», «конкурентоспроможність» та «економічна стійкість», підтвердження чому знаходимо й серед наукових публікацій, і в стратегічних документах. Так, у Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року визначено, що «забезпечення національних економічних інтересів вимагає формування і реалізації стратегічного курсу у сфері забезпечення економічної безпеки, спрямованого як на стале нарощення конкурентоспроможності економіки України, так і на поступове зміцнення економічної стійкості та відповідно невразливості національної економіки до зовнішніх і внутрішніх загроз. Отже, стратегічний курс у сфері забезпечення економічної безпеки має два взаємопов'язаних напрями – напрям розвитку та безпековий напрям» [22]. Адаптивне управління передбачає постійний моніторинг економічної стійкості, порогових та критичних значень індикаторів стану економічної безпеки держави, своєчасний перегляд цільових орієнтирів царини економічної безпеки з метою протидії кризовим явищам в економічній сфері та загрозам, пов'язаних зі збройною агресією росії та тимчасовою окупацією територій держави. Післявоєнний період відбудови держави потребуватиме нового формату циклу стратегічного управління з відповідними уточненнями до національної та галузевих безпекових стратегій.

Забезпечення економічної безпеки держави та її складових потребує певного обсягу ресурсів, які є обмеженими. Ураховуючи воєнні дії на території України, забезпечення економічної безпеки набуває нового сенсу в контексті втрат і руйнування людського та ресурсного потенціалів, неможливості прогнозування критичних ситуацій і застосування оптимальних заходів щодо попередження та нейтралізації наслідків дестабілізаційних процесів.

Воєнна агресія росії проти України викликала масштабні руйнування виробничого капіталу та інфраструктури, принесла людські жертви та соціальні втрати. У 2022 році національна економіка втратила 29,2% реального ВВП, а рівень бідності сягнув 24% населення. Згідно з останніми оцінками Світового банку, сума, необхідна на відновлення України, наразі зросла до 411 млрд доларів США, що більш ніж удвічі перевищує розмір ВВП України у 2021 році.

Окремо варто зазначити про енергетичну та аграрну галузі, які зазнали найбільше втрат за цей період. Динамічність розвитку та функціонування паливно-енергетичного й агропромислового комплексів як соціально-економічних систем передбачає перешкоди щодо забезпечення їхньої економічної стійкості в умовах зміни параметрів екзогенного та ендогенного середовищ. Характеристика системи «стійкість» є передумовою сталості розвитку комплексів як систем. Оптимальність і збалансованість економічних зав'язків у комплексах сприятимуть досягненню синергетичного ефекту в межах окремого комплексу та відповідного рівня економічної стійкості.

Для ефективного функціонування енергетичного ринку є важливими низка чинників, зокрема розташування енергетичних ресурсів, обсяги видобутку, споживання та запасів енергоносіїв, стан паливно-енергетичного комплексу, ціноутворення у сфері енергетики й відносини з країнами-експортерами енергоносіїв [32].

Водночас, для національної економіки характерна значна кількість енергоємних підприємств, а в структурі експорту переважає сировинний характер продукції, що негативно відображається на конкурентоспроможності держави, веде до виснаження покладів природних вичерпних ресурсів і забруднення навколишнього середовища.

Забезпечення національної економіки України та соціальної сфери енергетичними ресурсами необхідної якості та у відповідних обсягах є пріоритетом для держави. За часів незалежності ця проблема домінує для кожного нового складу Кабінету Міністрів України та українського політикуму в цілому й виходить далеко за межі лише економічних важелів її вирішення. У цьому випадку на ситуацію мають вплив три ключові аспекти: критична залежність від імпорту енергетичних ресурсів, наявність надмірних транзитних потужностей та енергоємність валового внутрішнього продукту (далі – ВВП). За період 2007-2020 років енергетичний сектор держави зазнав чималих трансформацій, які призвели до деструктивних змін в усіх галузях виробництва та суспільного життя. На Рис. 1 зображено енергоємність ВВП за паритетом купівельної спроможності за період 2007-2020 років.

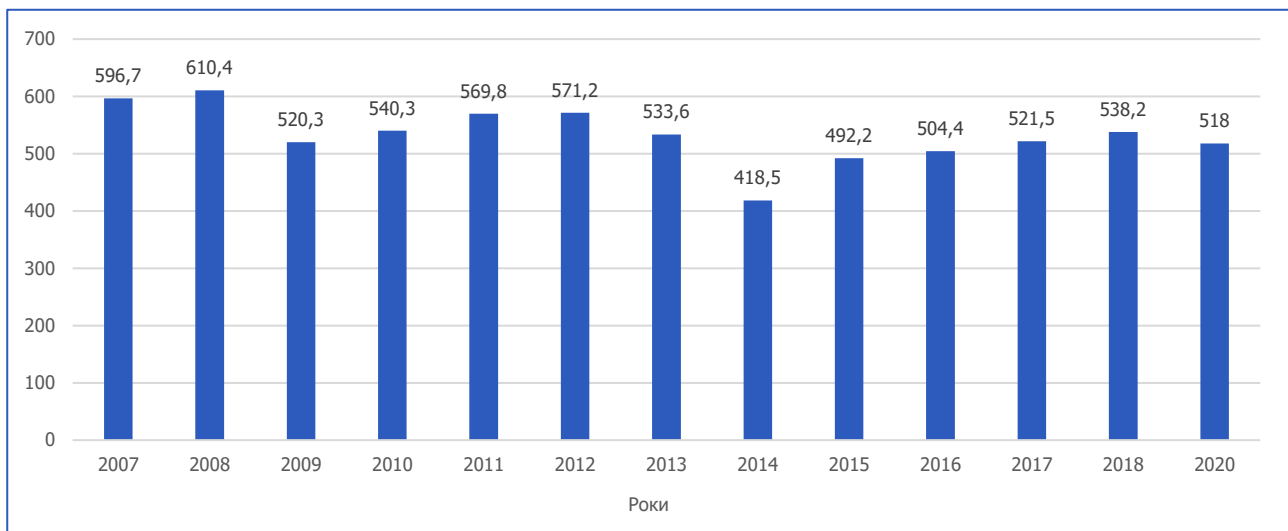

Рис. 1. Енергоємність за 2007-2021 роки (ВВП за ПКС 2017 р., мільярдів міжнародних доларів). (Джерело: виконано авторами на основі джерела [3])

Варто зазначити, що показник коливався в межах від 610,4 до 518,0 млрд міжнародних доларів, що свідчить про недостатній рівень трансформаційних процесів та модернізації в паливно-енергетичному комплексі. Зміна пріоритету з енергоємності на енергоефективність має відбуватися системно й комплексно, охоплюючи всі напрями цієї проблеми. Висока енергоємність ВВП в Україні є результатом значного технологічного відставання переважної більшості галузей національної економіки від рівня розвинутих держав, незадовільної галузевої структури економіки, деструктивного впливу «тіньового» сектора, зокрема експортних-імпортних операцій, що знижує рівень конкурентоспроможності національного виробництва і є непосильним тягарем для економічної сфери – особливо враховуючи залежність від імпорту паливно-енергетичних ресурсів.

Суттєві втрати спостерігаються і в обсягах запасів палива. Так, станом на 1 січня 2022 року запаси кам'яного вугілля скоротилися на 44,8 тис. т порівняно з обсягами станом на 1 січня 2021 року. Тенденція до скорочення за вказаний період спостерігається й за іншими видами палива: бензин моторний (-8,2 тис. т), газойлі (-8,2 тис. т), мазути паливні важкі (-21,1 тис. т), пропан і бутан скраплені (-0,4 тис. т) [17].

У березні поточного року Кабінет Міністрів України подав до Верховної Ради України на розгляд законопроект № 9079 про державні резерви щодо можливості розміщення та зберігання запасів палива (призначені для забезпечення потреб в особливий період, забезпечення стратегічних потреб та надання гуманітарної допомоги) на території країни, що свідчить про суттєві проблеми в системі державного матеріального резерву та необхідність чіткого розмежування з мобілізаційними резервом [21]. Проект перебуває на розгляді у Верховній Раді України та наразі не має схвалення й більшості політиків, і політологів та економістів через масштабні потенційні ризики.

Низка науковців стверджує, що «вплив дефіциту енергоресурсів на рівень інвестиційної привабливості технологій з нульовими викидами не можна оцінити однозначно, адже інвестиції у відновлювану енергетику вимагають масштабних разових капітальних витрат, але мінімальних експлуатаційних витрат, а значить, зростання виробничих витрат може вплинути на енергетичний сектор меншою мірою, ніж стійке зростання цін на енергетичні ресурси. І хоча Європа традиційно була сприйнятливою до сталого зростання цін на викопне паливо, нинішні шоки пропозиції ресурсів будуть відчуватися і в Європі, і в США, де ціни на енергоносії збільшують виробничі витрати і змушують вдаватися до перегляду ланцюжків вартості і ланцюжків поставок. Прикметно, що деякі великі країни-виробники технологій з нульовим рівнем викидів не беруть участь у санкціях проти Росії і змогли зберегти доступ до поставок, що впливає на витрати їхніх торгових партнерів та позиції конкурентів, які приєдналися до санкцій» [25].

Варто відзначити, що стійкість національної економіки полягає не тільки в цілісності та захисті територій, а й у безперебійних поставках товарів для оборони та гуманітарних потреб. Це, у свою чергу, потребує ефективного менеджменту, якісної логістики постачання та збуту з метою своєчасного виявлення ризиків для економіки й пошуку шляхів забезпечення необхідних обсягів резервів продовольчої системи, підтримки спроможностей і розширення потужностей агропідприємств. Аграрний сектор зазнав значних пошкоджень із моменту повномасштабного вторгнення росії, зокрема аналіз збитків від війни в сільському господарстві України засвідчив, що станом на 15 вересня 2022 року 6,6 млрд дол. США становлять утрати сільськогосподарських активів від воєнних дій на території України, із них за категоріями: 44 % – сільськогосподарська техніка, 28 % – вироблена продукція, 16% – складські приміщення, 6% – тваринництво, 5% – багаторічні культури, 1% – фактори виробництва [16].

Окремо слід наголосити на катастрофічних наслідках для Чорноморського регіону підриву Каховської ГЕС 6 червня поточного року: порушення функціонування екосистем та водних об'єктів, утруднення водопостачання й охолодження Запорізької АЕС, що є потенційною загрозою ядерній безпеці не тільки України, але й світу.

У сучасних умовах забезпечення економічної безпеки та економічної стійкості держави, зокрема в умовах обмеженості ресурсів, залежить від низки компонент, а саме економічної моделі розвитку держави, якості інституційного забезпечення досліджуваної сфери, рівня конкурентоспроможності (держави, регіону, галузі), рівня якості заходів із боротьби з корупцією, ефективності системи заходів протидії дестабілізаційним процесам в економічній сфері, позиції держави в міжнародних економічних відносинах. Оптимальними формами забезпечення економічної безпеки у важкопрогнозований період є економічна кооперація та економічний патронат. У разі виникнення конфліктів між суб'єктами господарювання та окремими системами варто скоригувати цілі (стратегічні, тактичні, оперативні) через застосування економічних інструментів впливу.

Для забезпечення економічної безпеки держави в контексті сталого розвитку та обмеженості ресурсів наріжним каменем державної політики є формування сприятливого політико-економічного, соціокультурного й інституційного правового забезпечення для підвищення рівня конкурентоспроможності держави. Окремі науковці визначають, що «для посилення рівня конкурентоспроможності України необхідно здійснити наступні заходи державної політики: зменшення рівня корупції через формування ефективної роботи антикорупційних організацій та прийняття антикорупційної стратегії для України, посилення цифровізації державних послуг; зростання ефективності діяльності фінансового ринку шляхом підвищення надійності роботи банківської сфери та розвитку фондового ринку; забезпечення макроекономічної стабілізації країни за рахунок зменшення державного боргу для підсилення кредитного рейтингу країни; підсилення трудового потенціалу через оновлення програм перекваліфікації та інвестицій у навички [10, с. 371].

При дослідженні економічної стійкості варто звернути увагу на показники та індикатори, що засвідчують необхідний рівень такої стійкості, зокрема це показники використання трудових, фінансових та матеріальних ресурсів, виробництва й збуту, платоспроможності та фінансової стійкості, які в сукупності визначають рівень конкурентоспроможності досліджуваного об'єкта та дають змогу оцінити рівень його економічної безпеки.

Національна економіка в умовах сьогодення потребує певної мілітаризації з максимально ефективним використанням міжнародної економічної допомоги за напрямками: реконструкція (відновлення) ключових об'єктів інфраструктури, застосування нових технологій відновлення базових галузей народного господарства, навчання / наймання антикризових менеджерів і спеціалістів із кібербезпеки тощо. Необхідні ресурси можна отримати при зменшенні тіньової економіки держави, оскільки ефективне функціонування національної економіки неможливе без ефективного державного управління, зокрема щодо протидії тінізації економічних відносин, легалізації капіталів, підвищення рівня інвестиційного іміджу держави, створення умов для забезпечення економічної стійкості в контексті забезпечення економічної безпеки держави. Варто відзначити, що детінізація національної економіки посіла чільне місце, хоча й носила переважно декларативний характер, у всіх довгострокових документах щодо стратегічних засад державної політики в усіх сферах життєдіяльності суспільства й держави. Фрагментарність та непослідовність державної політики в економічній сфері, відсутність чітко окресленої дорожньої карти призводять до спотворення системи заходів детінізації економічних відносин.

В Україні дослідженням явища тіньової економіки займаються Міністерство економіки України та Державна служба статистики на основі макроекономічних (непрямих) методів і програми розвитку системи національних рахунків. Так, рівень тіньової економіки у 2010 році становив 36% обсягу офіційного ВВП; у 2011-2013 роках – 30%, у 2014 році – 36%, у 2015 році – 35%, у 2016 році – 33%, у 2017 році – 32%, у 2018 році – 29%, у 2019 році – 30%, у 2020-2021 роках – 31%; у 2022-2023 роках – 30%. Варто зауважити, що епідеміологічні обмеження з початку 2020 року, у зв'язку з поширенням пандемії Covid-19 також суттєво ускладнили ведення економічної діяльності в Україні, особливо в готельно-ресторанній, транспортній, торговій і туристичній сферах. Такий рівень тінізації економіки України свідчить про високу корумпованість державної влади, незахищеність права власності, недосконалість податкової політики, низьку інвестиційну привабливість, недосконалість судової та правоохоронної системи й слабку інституціональну ефективність. Варто зауважити, що значну увагу проблемам тінізації економіки і її складових приділено в «Стратегії національної безпеки України. Безпека Людини – Безпека Країни», що введена в дію указом Президента України № 392/2020 від 14 вересня 2020 року; у «Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року», затвердженій Указом Президента України № 347/2021 від 11 серпня 2021 року та «Національній економічній стратегії на період до 2030 року», затвердженій постановою Кабінету Міністрів України № 179 від 3 березня 2021 року, що, у свою чергу, актуалізує представлене дослідження. Тобто формування та реалізація політики сталого розвитку й під час війни, і в післявоєнний час потребують чітко сформованої візії подальшого розвитку стратегічно важливих галузей економіки, протидії деструктивних впливів ендегенного та екзогенного характеру, проведення систематичного моніторингу якості виконання плану заходів стратегічних документів у досліджуваній сфері з метою забезпечення стійкості економічної системи з урахуванням зміни парадигми дослідження економічних процесів.

Крючкова І. В. звертає увагу, що «у разі залучення зазначених зовнішніх ресурсів для інвестування відновлення повоєнної економіки розшириться потік зовнішніх ресурсів через: капітальні трансферти, пільгові запозичення, а також за рахунок зазначеного доступу до ресурсів окупантів після набуття чинності необхідних законопроектів у країнах-партнерах. Капітальні трансферти, притік яких досі був надзвичайно низьким, мають стати найвагомішим зовнішнім джерелом повоєнного відновлення економіки. Водночас значно зростуть натуральні капітальні трансферти у вигляді систем озброєння, що приходять і надалі надходитимуть в Україну від різних країн» [13].

Системний аналіз та оцінка стану сфери економічної безпеки держави в умовах обмеженості ресурсів займають одну з ключових позицій при підготовці державного бюджету України на відповідний період, слугують базисом стратегічних документів для органів публічної влади. Проте, на нашу думку, нормативне забезпечення сфери економічної безпеки в контексті сталого розвитку та обмеженості ресурсів потребує доопрацювання, зокрема це стосується й окремих аспектів стратегічних документів в означеній сфері (наприклад, загрози від монополій окремим складовим економічної безпеки держави, несплата податків при користуванні сільськогосподарськими землями, зниження імпортової залежності держави (товари критичного імпорту). Формування ефективної системи протидії загрозам і викликам сфері економічної безпеки сприятиме забезпеченню економічної стійкості й гнучкості економіки до деструктивних процесів у періоди криз, стагнацій і фінансово-економічних шоків. Крім того, для переходу національної економіки на якісно новий рівень розвитку та підвищення міжнародної конкурентоспроможності необхідно розробити стабільну й дієву систему державного управління, спрямовану на стимулювання інноваційного розвитку шляхом підтримки наукоємних галузей, формування попиту на інтелектуальну продукцію, а також покращення за-

конодавчої бази захисту інтелектуальної власності, упровадження прогресивних нововведень. Високий рівень технологічної готовності міг би стати підґрунтям для підвищення конкурентоспроможності українських компаній на світових товарних ринках, а впровадження передових інформаційно-комунікаційних технологій дозволить відчутно збільшити продуктивність діяльності урядових структур та значно підвищити оцінку країни в рейтингах ефективності роботи державних інституцій.

ДИСКУСІЯ

За результатами проведеного дослідження ми погоджуємося з багатьма вітчизняними вченими [9-11, 18-21] й акцентуємо увагу на тому, що дослідження сфери економічної безпеки держави в умовах обмеженості ресурсів у контексті політики сталого розвитку на прикладі паливно-енергетичного та агропромислового комплексів варто проводити з урахуванням дуального аналізу економічної стійкості, а саме на засадах системності (забезпечення узгодженості та взаємодії елементів на засадах синергізму, емерджентності та конкурентоспроможності для цілісності об'єкта й протидії деструктивним впливам) та інтеграційності (дослідження стану економічної безпеки на всіх рівнях – державному, регіональному, галузевому, рівні суб'єкта господарювання – із позиції багатофакторності та багатокритеріальної економічної системи). Водночас економічну стійкість, яка є фундаментальним поняттям та базисом економічного зростання держави й прогресу суспільства, ми визначаємо як комплексну категорію, що відображає здатність держави як системи підтримувати належний рівень економічних параметрів та індикаторів, яких достатньо для ефективного й сталого розвитку держави, формування конкурентних переваг для стійкого позиціонування на міжнародних ринках.

ВИСНОВКИ

Воєнні дії на території України спричиняють диспропорції в економічній системі держави, що негативно відображається на соціально-економічному розвитку держави, призводячи до сировинної, енергетичної та продовольчої кризи. Тимчасова окупація частини територій України у 2014 році та повномасштабна війна у 2022 році актуалізували проблему енергетичної залежності України та сформуvalи потребу на диверсифікацію енергетичного балансу. Конкурентоспроможність для кожної країни є базисом її економічного розвитку з перспективними напрямками збільшення обсягів національного виробництва на світовому ринку. Найбільш чутливі до світових криз є держави з низьким рівнем конкурентоспроможності та економічної стійкості, із проблемами забезпечення економічної безпеки держави поряд із перманентним впливом зовнішніх загроз. Для покращення позицій у світових рейтингах Україні потрібні дієві й рішучі зміни в стратегічних галузях економіки щоб уберегти від можливих ризиків глобалізації та зайняти конкурентну позицію на міжнародних ринках товарів і послуг.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ

Методологія: Шевчук І.

Джерела: Шевчук І.

Контроль: Шевчук І.

Перевірка: Шевчук І., Омельчук Л.

Дослідження: Шевчук І., Омельчук Л.

Написання – рецензування та редагування: Шевчук І., Омельчук Л.

Написання - оригінальний рукопис: Шевчук І. Омельчук Л.

REFERENCES / ЛІТЕРАТУРА

1. Ganor, M., & Ben-Lavy, Y. (2003). Community resilience: Lessons derived from Gilo under fire. *Journal of Jewish Communal Service*, 79, 105–108. <https://archive.jpr.org.uk/object-bjpa1223>
2. Gilbert, S.W. (2010). Disaster resilience: A Guide to the Literature. Special Publication (NIST SP), 1–113. https://tsapps.nist.gov/publication/get_pdf.cfm?pub_id=906887

3. Hunter, M. (2018). Crowdsourced war: the political and military implications of Ukraine's volunteer battalions 2014–2015. *Journal of Military and Strategic Studies*, 18(3), 78–124. <https://jmss.org/article/view/58321/43864>
4. Mayunga, J. (2007). Understanding and applying the concept of community disaster resilience: A capital-based approach. Summer Academy for Social Vulnerability and Resilience Building, 1–16. [https://www.theism.org/documents/Mayunga%20\(2007\)%20Understanding%20and%20Applying%20the%20Concept%20of%20Community%20Disaster%20Resilience%20-%20A%20Capital-Based%20Approach.pdf](https://www.theism.org/documents/Mayunga%20(2007)%20Understanding%20and%20Applying%20the%20Concept%20of%20Community%20Disaster%20Resilience%20-%20A%20Capital-Based%20Approach.pdf)
5. Scutaru, L. (2013). Economic Development Versus Sustainable Development, 2(1). <http://ecoforumjournal.ro/index.php/eco/article/view/19>
6. Sonn, C., & Fisher, A. (1998). Sense of Community: Community Resilient Responses to Oppression and Change. *Journal of Community Psychology*, 26(5), 1–32. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6629\(199809\)26:5%3C457::AID-JCOP5%3E3.0.CO;2-O](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6629(199809)26:5%3C457::AID-JCOP5%3E3.0.CO;2-O)
7. Vlasyuk, O.S., Mokiy, A.I. et al. (2017). Bezpeka ta konkurentospromozhnist' ekonomiky Ukrainy v umovakh hlobalizatsiyi: monohrafiya. Kyiv: NISD. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-06/2018_NISD_Bezpeka_Print-093bb.pdf
8. Bohush, L.D. (2022). Problemy ta perspektyvy povoyennoho pryskorenniya sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy. Ekonomichnyy visnyk NTUU «Kyyivs'kyi politekhnichnyy instytut», 24, 18–24. <http://ev.fmm.kpi.ua/article/view/274806>
9. Vinnyk, O. (2021). Pravo tsyvrovoyi ekonomiky: monohrafiya. K.: NDI pryvatnoho prava i pidpryyemnytstva imeni akademika F. H. Burchaka NAPrn Ukrainy, 350.
10. Volosnikova, N., Klymova, S., Hubanova, N., Kosych, M., & Yatsyna, V. (2022). Directions of development of ukraine's competitiveness in the conditions of globalization. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 4(45), 365–373. <https://doi.org/10.55643/fcaptop.4.45.2022.3784>
11. Hryniv, L.S. (2001). Kontseptual'ni zasady prostorovoyi paradyhmy ekolohichno zbalansovanoyi ekonomiky. *Rehional'na ekonomika*, 4, 54–63.
12. Zakharchenko, O.V. (2015). Naukovi osnovy staloho rozvytku. Naukovi pratsi NUKHT, 21(4), 53–59. <https://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/33058/1/SCIENTIFIC%20BASIS%20FOR%20SUSTAINABLE%20DEVELOPMENT.pdf>
13. Kryuchkova, I.V. (2022). Vnutrishni ta zovnishni dzherela rozbudovy ekonomiky Ukrainy. *Efektivna ekonomika*, 6. <https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/88/90>
14. Lyashenko, O.M. (2015). Kontseptualizatsiya upravlinnya ekonomichnoyu bezpekoyu pidpryyemstva : monohrafiya. 2-he vyd., perob. Kyiv: NISD.
15. Muntyan, V.I. (2009). Konkurentospromozhnist' natsional'noyi ekonomiky yak holovnyy kryteriy ekonomichnoyi bezpeky. *Mekhanizmy rehulyuvannya ekonomiky*, 2, 158–174. <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/8841/1/28.pdf>
16. Ohlyad zbytkiv vid viyny v sil's'komu hospodarstvi Ukrainy zasvidchyv, shcho stanom na 15 veresnya 2022 roku. <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/damagesreportissue2ua-1.pdf>
17. Ofitsiynyy sayt Derzhavnoyi sluzhby statystyky. <https://www.ukrstat.gov.ua>.
18. Pyrozhkov, S.I. (2022). Natsional'na stiykist' Ukrainy: stratehiya zabezpechennya. *Ukrayins'kyi heohrafichnyy zhurnal*, 2(118), 3–10. https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGZ_2022_2_003.pdf
19. Poberezhets', O.V., & Makarevych, H.V. (2017). Zabezpechennya konkurentospromozhnosti natsional'noyi ekonomiky Ukrainy v umovakh hlobalizatsiyi. *Efektivna ekonomika*, 6. <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5669>
20. Predbors'kyi, V.A. (2005). Ekonomichna bezpeka derzhavy: monohrafiya. Kyiv: Kondor.
21. Proekt zakonu pro derzhavnyy rezerv. Zakonodavstvo Ukrainy. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41488>
22. Pro Stratehiyu ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy na period do 2025 roku 6 Rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrainy vid 11 serpnia 2021 roku № 347. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text>
23. Smetanyuk, O.A., & Kruhlyak, S.O. (2014). Finansova stiykist' v systemi finansovoyi bezpeky pidpryyemstva. *Ekonomichnyy prostir*, 85, 187–196. [https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8318/Фінансова%20стійкість%20в%20системі%](https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8318/Фінансова%20стійкість%20в%20системі%20)

- [20фінансової%20безпеки%20підприємства.pdf?sequence=1&isAllowed=y](#)
24. Reznikova, O. (2018). Zabezpechennya natsional'noyi bezpeky i natsional'noyi stiykosti: spil'ni i vidminni rysy. *Visnyk L'vivskoho universytetu. Seriya filosof.-politolog. studiyyi*, 19, 170-175. http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/19_2018/24.pdf
 25. Reznikova, N.V., Rusak, D.M., & Ivashchenko, O.A. (2022). Vplyv rosiys'ko-ukrayins'koyi viyny na zeleny perekhid ta enerhetychnu kryzu: pidkhody lideriv rynku konsaltnykh posluh do identyfikatsiyi tryheriv zahostrennya hlobal'nykh problem ekonomichnoho rozvytku. *Efektivna ekonomika*, 6. <https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/87/89>
 26. Ryznyk, O. & Andriychenko, N. (2019). Uchast' hromadyan u pidvyshchenni efektyvnosti pravookhoronnykh orhaniv yak sub'yektiv zakhystu finansovo-ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy. *Problems of Legality*, 147, 176-186. <https://doi.org/10.21564/2414-990x.147.178736>
 27. Cherep, O.H. (2022). Kurdupa V.S. Otsinka konkurentospromozhnosti Ukrainy. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, 1, 31-36. <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2022/03/2022-en-1-05.pdf>
 28. Chernik, S.D. (2020). Stalyy rozvytok yak osnova ekolohichnoyi polityky Ukrainy. *Naukovi zapysky*, 9, 64-68. <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2020-1-9-64-68>
 29. Kharizishvili, YU.M., & Lyashenko, V.I. (2017). Problemy otsinky ta intehral'ni indeksy stiykoho rozvytku promyslovosti Ukrainy z pozytsiy ekonomichnoyi bezpeky. *Ekonomika Ukrainy*, 2, 3-24. https://www.google.com/url?sa=i&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=0CDgQw7AJahcKewjwzJjbo_CAAxUAAAAAHQAAAAQAw&url=http%3A%2F%2Fwww.irbis-nbuv.gov.ua%2Fcgi-bin%2Firis_nbuv%2Fcgirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2FEkUk_2017_2_2.pdf&psig=AOvVaw1JHAePlkVHEIJLEL3ZHeY9&ust=1692794135854375&opi=89978449
 30. Khrystenko, H.M. (2022). Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm konkurentospromozhnosti pidpryyemstv ahrobiznesu v umovakh staloho rozvytku. *Efektivna ekonomika*, 6. <https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/105/107>
 31. Tsybul's'ka, E.I. (2017). Konkurentospromozhnist' natsional'noyi ekonomiky: doslidzhennya sutnosti v epokhu ekonomiky znan'. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, 16(2), 146-149. http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/16_2_2017ua/34.pdf
 32. Shevchuk, I.V. (2019). Zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy: suchasni zahrozy ta problemy derzhavnoho rehulyuvannya: monohrafiya. Khmel'nyts'kyy: Khmel'nyts'kyy universytet upravlinnya ta prava imeni Leonida Yuz'kova, 366.
 33. Shubravs'ka, O. (2005). Stalyy ekonomichnyy rozvytok: ponyattya i napryam doslidzhen'. *Ekonomika Ukrainy*, 1, 36-42.

Inna Shevchuk, Lesya Omelchuk

SYSTEMATIC ANALYSIS OF THE SPHERE OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE IN CONDITIONS OF LIMITED RESOURCES IN THE CONTEXT OF THE POLICY OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The study noted that new challenges and threats form new requirements for the process of formation and implementation of state policy in the field of economic security in conditions of limited resources in the context of sustainable development of the country, and, accordingly, the category "economic security" is inextricably linked with the categories "competitiveness" and "economic sustainability". It is noted that economic cooperation and economic patronage are the optimal forms of ensuring economic security in a difficult forecast period. It was emphasized that the national economy in today's conditions needs a certain militarization with the most effective use of international economic aid in the following areas: reconstruction (restoration) of key infrastructure facilities, application of new technologies for the restoration of basic sectors of the national economy, training/hiring of crisis managers and cyber security specialists, etc. In particular, the fragmentation and inconsistency of the state policy in the economic sphere, the lack of a clearly defined road map leads to the distortion of the system of measures for the detinization of economic relations. The author emphasizes that the formation and implementation of the policy of sustainable development both during the war and in the post-war period requires a clearly formed vision of the further development of strategically important sectors of the economy, countering

destructive endogenous and exogenous outflows, conducting systematic monitoring of the quality of implementation of the plan of measures of strategic documents in the researched sphere in order to ensure the stability of the economic system, taking into account the change in the paradigm of the study of economic processes. It is summarized that the systematic analysis and assessment of the state of the sphere of economic security of the state serves as the basis of strategic documents for public authorities, however, regulatory support needs to be revised.

Keywords: economic security, sustainable development policy, resources, system analysis

JEL Classification: Q32